

Zmagovita vrnitev moralke

Drugi vatikanski koncil je v odloku *Op-tatam totius* zahteval prenovu moralne teologije. "Posebna skrb naj se posveti spopolnjevanju moralne teologije, ki naj svojo znanstveno razlago bolj zajema iz nauka Sv. pisma in tako pojasnjuje vzvišenost poklicanosti vernikov v Kristusu in njihovo dolžnost, da v ljubezni obrodijo sad za življenje sveta."¹ Prenova moralne teologije je bila namreč potrebna predvsem zato, ker je zaradi ozke usmerjenosti v izobraževanje duhovnikov za spovedovanje med njihovim teološkim študijem postala predvsem kazuistika. Spovednik se sooča s posameznimi primeri, ki mu jih spovedanci predložijo pri spovedi. Vsak primer ima svoje okoliščine (obremenilne in olajševalne), ima svoje namene, ki so povsem subjektivni (osebni) in prav tako svoje objektivne danosti. Vsak primer je unikat in se pravzaprav ne more ponavljati, čeprav je navidez morda greh isti kakor pri drugih spovedancih. Da bi bili duhovniki sposobni prav presojati v različnosti spovednih primerov, so jih moralisti na teoloških fakultetah pripravljali z vedno bolj izumetničenimi vajami, ki so se oddaljevale od realnosti. Znameniti manuali, ki so kraljevali v moralni teologiji kar nekaj stoletij, so postali neuporabni za moralno vzgojo izven spovednic. Zato so koncilski očetje priporočili prenovu moralke in njenega poučevanja, kar se v zadnjih štiridesetih letih pospešeno dogaja. Prenova še ni končana, saj smo pred kratkim dobili nov dokument, ki ga je izdala Papeška biblična komisija in nosi naslov "Sveto pismo in moralna".² Kakor vsaka prenova je tudi ta povsem negotova, saj so se v zadnjih letih odprla nova polja za moralno stroko.

Tehnični napredek je odprl vrata manipuliranju, se pravi obvladovanju in upravljanju, na področju prenatalnega življenja in omogočil skoraj neomejeno podaljševanje bioloških znakov bivanja s pomočjo strojev. Tako je nastala nova veja moralke, ki je v srednjem veku niso mogli poznati. Imenujemo jo bioetika. Prvi odstavek knjige o bioetiki Lucasa Lucasa, ki jo imamo tudi v slovenščini, razlaga poimenovanje kot skovanko, ki jo je leta 1970 izumil "Potter, in sicer iz besed *bíos* in *éthos*. Beseda grškega izvora *bíos* pomeni življenje, *éthos* pa navado. Etimološko je torej bioetika etika življenja, kar lahko opredelimo kot znanost, ki ureja človekov odnos do življenja in zdravja v luči vrednot in moralno razumskih načel".³ Podobno definicijo najdemo tudi v Slovarju moralne teologije, ki so ga uredili Francesco Compagnoni, Giannino Piana in Salvatore Privitera,⁴ ali pa v debeli zbirki bioetičnih vprašanj, ki jih je izdal Elio Sgreccia.⁵ Ne glede na razlike, ki se pojavljajo v definicijah bioetike, pa velja, da s tem izrazom označujemo razmislek o pravilnosti ali nepravilnosti človeškega ravnanja v stvareh, ki se konkretno nanašajo na človeško življenje oz. življenje nasploh. Zato bomo v bioetičnih manualih, slovarjih ali knjigah našli tako poglavja, ki obravnavajo prenatalno področje (spočetje, zdravljenje, splav), moralno presojo možnosti, ki nam jih odpira genetika, kot tehnika obvladovanja celic, njihovega razvoja in možnosti, ki nam jih odpira poznavanje in manipuliranje človeškega genskega zapisa, kakor tudi vprašanja, ki se postavljajo ob možnosti, ki jih ponuja medicina za zdravljenje in ohranjanje življenja ob človekovem za-

tonu (evtanazija in paliativno področje). Včasih lahko dobimo vtis, da se pod plaščem bioetike danes skriva vsa moralika, ki je v preteklosti prišla na tako slab glas. Velikokrat slišimo, da človek, ki poskuša sistematično razčleniti in utemeljiti moralno vrednost nekega dejanja, moralizira. S tem pa smo tudi vnesli negativno vrednostno sodbo, ki vpliva na poslušalca in mu onemogoča pozitivno sprejemanje pouka ali argumentov, ki mu jih sogovornik predstavlja. Bioetika še ni obremenjena z negativnim pristopom, kar je njena prednost glede na druge veje moralike.

Če si znanost lahko dovoli, da obravnava posamezno obdobje človeškega življenja ločeno od ostalih, nekako kot drobno ustavljeno sliko dolgega filma, pa ljudje vemo, da je človekovo življenje pravzaprav neustavljiv proces, ki je celostno povezan med seboj od začetka do konca. Človek je isti od spočetja do smrti in vendar ni enak samemu sebi v tem loku, ki mu pravimo življenje. Bioetika se ne more ogradi od celotne moralike, ker le-ta gleda na človeka kot na enovito celoto. Ko se sprašuje o vprašanju splava, se kar samo pojavi na njenem obzorju tudi vse, kar je Cerkev učila in uči o spolnem življenju, o odnosih med moškom in ženo. Posledično pa se v današnjem času z vso silo vrine vprašanje o istospolnih oblikah sobivanja in zahtevah, ki jih različni vplivni lobiji postavljajo, da se jim prizna status, ki gre samo zakoncem.

Napredek medicinske tehnike in genetike je odprl toliko novih možnosti manipuliranja, da so zdravniki sami spoznali, da je potrebno interdisciplinarno sodelovanje z moralisti pri reševanju odprtih, novonastalih vprašanj. Brez učinkovitega in vsesplošnega orodja, ki odgovarja na načelna vprašanja o človeku, smislu njegovega bivanja in o pravilnosti in nepravilnosti človekovih dejanj, zdravniki, genetiki in drugi udeleženci v procesih, ki jih obravnava bioetika, nimajo pra-

vega kompasa, ki bi jim omogočal pravilno ravnanje. Katoliška cerkev je v svoji dvatisočetni zgodovini izoblikovala moralni nauk, ki deluje podobno kot zemeljsko magnetno polje, zdravniki, genetiki in drugi soudeleženci pri tehniki, ki odpira bioetična vprašanja, pa lahko svojo vest uporabljajo kot kompas, ki jim v vsakem posameznem primeru kaže na sever pravilnost in jim omogoča samostojno pravilno ravnanje. Vsi se pa zavedamo, da je iz mnogih razlogov (npr. denar, slava in čast) pravišnje ravnanje vedno naporna, če ne celo herojska zahteva za posameznika.

Zakaj je bioetika kakor magnetno polje za kompas vesti

Moralna načela, ki jih je Cerkev izoblikovala v svoji dvatisočetni zgodovini, se napajajo iz več virov. Prvi med vsemi je Sveto pismo. Od tod katoliška moralika sprejema kot izhodišča predvsem deset božjih zapovedi, Jezusovo novo zapoved, zlato in srebrno pravilo. Iz evangelijev Cerkev spoznava, kako uresničevati med ljudmi Jezusovo zapoved ljubezni, ki je najvišja zapoved krščanskega življenja. Iz evangelija spoznavamo pravila delovanja na tri načine: po tem, kar je Jezus rekel oz. naravnost naročil, po motrenju njegovih dejanj in po treznem razmisleku o pomenu besed in dejanj. Drugi vir moralike so cerkvene zapovedi, ki se tesno naslanjajo na zgoraj povedano. Tretji vir moralike pa so vse človeške vede, okoliščine in dejavnosti, ki zahtevajo cerkveno presojo pa tudi presojo posameznika, ko se konkretno sooči s situacijami, ki terjajo od njega pravilno ravnanje.

Ko sta znanje in tehnika odprla možnost, da preberemo in spremenimo genski zapis živih bitij, vključno s človekovim, se je za moralista pokazala potreba, da izoblikuje orodja, načela, ki bodo omogočala znanstvenikom, tehnikom in zdravnikom, pa tudi bolnikom in njihovim domačim, zakonodajalcem in in-

dustriji odgovor na vprašanje: "Kaj pa zdaj? Kaj smem in česa ne? Zakaj?". Moralna vprašanja so sicer vedno ista, vendar se odgovori naslanjajo na različna načela. Bioetika je izoblikovala nekaj temeljnih načel, na katera opira vse svoje odgovore. V skladu s katoliško antropologijo, ki izhaja iz svetopisemske pripovedi o stvarjenju človeka, Cerkev pojmuje človeka kot božjo podobo, tj. kot svobodno razumno bitje, ki je lahko moški ali ženska in mora delovati v skladu s svojo vestjo, ki je sposobna spoznavati dobro in zlo.⁶

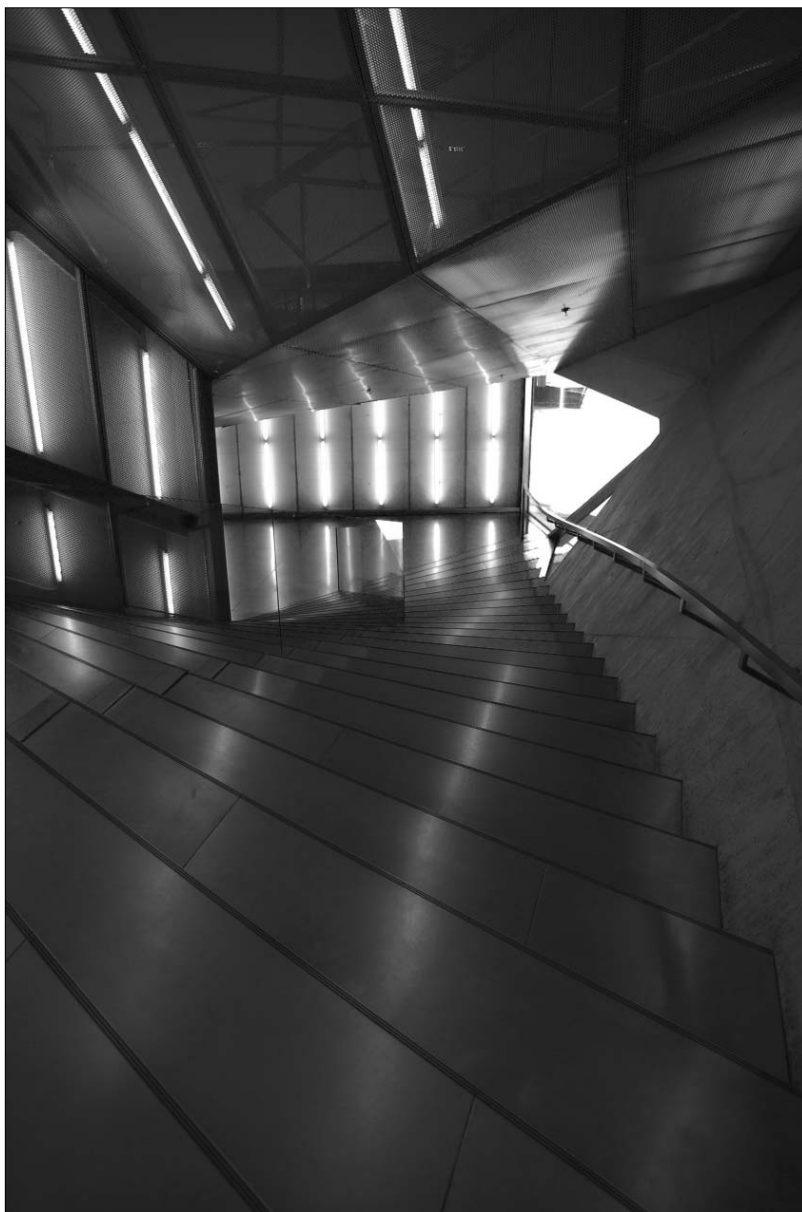
V skladu s tem je prvo bioetično načelo spoštovanje in zaščita telesnega življenja. Človek je telesno bitje, zato je napad na njegovo fizično integriteto sočasno in neločljivo napad na njegovo osebo. Včasih npr. slišimo, da nam razlagajo, kako ženska, ki je bila posiljena, samo sebe prepričuje, da so jo posilili samo telesno, njenega duha pa niso mogli. Taka razlaga ni v soglasju s katoliškim pojmovanjem človeka, ker je nezaslišano dejanje posilstva dejansko nedopustna oskrnitev osebe, ki je posiljena. Oskrnitev telesa in duše, ker je posiljena oseba le ena. Isto velja tudi za posege, ki so usmerjeni v uničenje zarodka, pa čeprav le-ta še ni imel možnosti razvoja svoje psihe. Pomembnost prvega načela se pokaže, ko spregovorimo o umoru, samomoru, splavu, evtanaziji, genocidu, osvajalnih vojnah itd.⁷ Taisti princip izrazimo lahko tudi v govorici pravic in to tako, da, kakor to naredi Splošna deklaracija o človekovih pravicah, rečemo, da ima vsak človek pravico do življenja, svobode in varnosti.⁸ Zaščita človeka se torej vedno prične pri varovanju fizičnega življenja.

Drugo načelo bioetike izhaja iz spoznanja, da je moralno le tisto dejanje in le tisti človek, ki je svobodni in zato tudi odgovoren za svoja dejanja. Človek doseže popolnost v svojih dejanjih le tako, da so dejanja skladna z resnico. Absolutizacija svobode, kar je *de facto* samovolja, nas je pripeljala do vrste ne-

zaslišanih zlorab in utemeljevanja zablod kot nekaj normalnega. Svoboda in odgovornost bi pravzaprav morali biti neločljiv par. Toliko si svobodni, kolikor si odgovorni. Zato nam ni dovoljeno narediti vsega, kar zmoremo ali hočemo narediti. Če je svoboda motor v "avtomobilu človek", potem je odgovornost zavora, ki pa je za varno vožnjo prav tako potrebna kakor motor za premikanje. Pri bioetičnih vprašanjih se redno srečamo z usodnimi odločitvami. Ali bom splavil otroka, ki ga zdravnik označuje za potencialno bolnega? Ali bomo evtanazirali neozdravljivo bolnega? Ali bomo ostarelega nehali zdraviti? Itd. Pomembnost bioetike je očitna, saj gre skoraj vedno za vprašanja o življenju in smrti.

Tehnika nam omogoča, da bolnika lahko spravimo v umetno komo, ga priklopimo na aparate in ga v takem stanju ohranjamo nedoločen čas. Zato se moramo nujno vprašati, kdaj in do kdaj smemo kaj takega storiti. Sgreccia imenuje ta princip "princip totalnosti oz. terapijski princip". Dolžnost zdravstva je, da pomaga naravi, da se človek pozdravi in tako poveča kvaliteto življenja. Vendar pride tudi trenutek, ko je potrebno od zdravljenja odstopiti, včasih pa celo nekoga razglasiti za mrtvega. Primer Terri Schiavo je še svež v našem spominu. Ti mejni in redki primeri odpirajo vprašanje definicije smrti. Ali je človek, ki nima več nobene možnosti, da bi se njegovi možgani "prebudili", živ ali mrtev in to kljub temu, da vegetativni aparat še omogoča dihanje in bitje srca, ki sta klasična znaka, da je nekdo še živ? Princip totalnosti nastopi takrat, ko je potrebno odločati o posegih na človeka, ki ga bodo na nek način pohabili, npr. amputiranje noge, odstranitev dela pljuč ali ledvice itd. Vsakomur je jasno, da je to dovoljeno, če s tem rešimo človeka kot takega.

Moralka se nikoli ne more ogniti družbeni razsežnosti človeških dejanj. Tudi vprašanja, na katera odgovarja bioetika, imajo svojo so-

Špela Bevc: Casa da musica

cialno razsežnost. Družba pa terja solidarnost in subsidiarnost. Solidarnost zato, ker smo dolžni drug drugemu pomagati tudi pri dostopu do zdravstvenih storitev, subsidiarnost pa zato, ker smo dolžni sami prispevati, kar zmoremo, da bi zdravi tudi ostali. Subsidiarnost se začne v trenutku, ko skrbimo za svoje

zdravje tako, da podaljšamo, ga čim dlje ohranimo. Že s tem pomembno razbremenimo celoten zdravstveni sistem. Subsidiarnost se pokaže tudi tam, kjer se posameznik v zavesti, da mu zdravljenje ne prinaša nobenega pravega izboljšanja v njegovi bolezni, svobodno odpove vsem novim raziskavam in pose-

gom. Solidarnost pa se v praksi pokaže vsakič, ko nam zdravstvena blagajna poravnava stroške, ki jih povzroči naš obisk pri kateremkoli zdravniku.

Družbena razsežnost bioetičnih vprašanj zahteva tudi odgovor politike. Zakonodajalec mora urediti področje z zakoni, ki bodo ščitili življenje (upoštevanje prvega principa), in obenem pustiti odprto polje za raziskovanja in tehnike, ki ne ogrožajo človekovega življenja, temveč mu pomagajo ohranяти visoko raven kvalitete življenja. Bralcu je jasno, da v času, ko politiko obvladujejo lobisti, ki imajo na razpolago neizmerne količine denarja, s katerimi "prepričajo" marsikoga v pomembnost in pravšnost svojih stališč, uresničitev te zahteve ali načela ni preprosto.⁹

Poseganje v človekovo življenje ima pogosto dvojni učinek. Poleg dobrega, ki ga hočemo doseči, se pojavi zlo, ki ga nočemo. Zato je potrebno upoštevati tudi ta moralni princip, ki obravnava odnos med glavnim, želenim učinkom in stranskim, neželenim učinkom. Ta princip nastopi vedno takrat, ko npr. govorimo o zdravljenju nosečnice, ki povzroči smrt otroka. Mati se zaradi otroka sme odpovedati življenju, saj s tem izpolni najvišjo zapoved ljubezni, ko njena žrtev dobesedno "daje življenje" drugemu. Vendar če mora namesto matere odločati zdravnik, ker je mati v nezavesti in je potrebno takoj ukrepati, je bolj običajno, da se reši mati in se pri posegu izgubi otroka.

Medicinsko osebje, ki se bolj pogosto srečuje s težkimi, če ne že brezizhodnimi položaji, čuti potrebo po "magnetnem polju", ki bo kompas njihove vesti ohranjal usmerjenega proti severu. Vedeti morajo, kaj je v določenem trenutku pravilno, da bodo mogli izbrati, kar je prav in pravilno. Prav tako imajo pacienti pravico, da jih pravilno poučijo o njihovih izbirah in to v popolnem skladu z njihovim svetovnim nazorom in vero.

Bioetike ne moremo in ne smemo odtrgati od celotnega drevesa moralnega razmisleka človeštva. Posebno katoliška moralka je enovito in tesno med seboj povezano drevo, ki je skladno in čudovito, zato katoliški razmislek o bioetičnih vprašanjih črpa iz vse tradicije Cerkve in se uspešno sooča z odprtimi vprašanji.

Nova kazuistika

Očitno je, da moralni razmislek vedno potrebuje primer. Moralka ima le nekaj temeljnih načel, ki so trajna in nespremenljiva. Spreminjajo se okoliščine in ljudje, kar marsikdaj pripelje do različnih moralnih ocen. Če so pred štiristotimi leti moralko zreducirali na kazuistiko, pa smo v našem času preveč opustili sistematično proučevanje resničnih in učnih, tj. izmišljenih primerov. V bioetiki je toliko praktičnih in resničnih primerov, ki potrebujejo osvetlitev, proučevanje in utemeljitev moralne sodbe, da ne potrebuje izmišljenih šolskih primerov. Morda pa je njena prednost tudi v tem, da so njeni primeri redko tema v spovednicah, ampak gre bolj za oceno pravilnosti načel, po katerih se hočejo prizadeti ravnati. Zanimivo je, da nas primeri (kazusi) v bioetiki ne motijo in ob njih ne "moraliziramo", kar pa bi takoj storili, če bi govorili o bolj vsakdanjih primerih, kakor so kraja, umor iz političnega nagiba, tajkuni, splav in razporoke ali pa bi – Bog ne daj! – označili homoseksualnost kot moralno problematično oz. natančneje nedopustno. Ko prestopimo ozek krog ekskluzivnega področja, ki ga pokriva bioetika, in se vrnemo v "klasično" moralko, takrat se vrnejo vsi predsodki, ki jih je v javnosti deležna posebno katoliška moralka.

Med teorijo in prakso

Nikomur ni tuj razkorak med teorijo in prakso, ki običajno vlada v človeškem življenju. Že sv. Pavel v svojem pismu tarna, da

dela zlo, ki ga noče, in ne dobrega, ki ga hoče (prim. Rim 7,18); podobna dilema je v vsakem človeku, vendar s to razliko, da so redki tako premočrtni, kakor je bil apostol. Na medicinskem in genetskem področju si mnogi obetajo velike zaslužke. Finančno mogočna podjetja vlagajo milijarde v raziskovanje ne zato, ker bi jim bilo mar napredka ali zdravja ljudi, temveč zaradi zaslužka, ki si ga obetajo. Pohlep tudi tu vodi nebrzdano gospodarsko dejavnost. Zaradi sistematičnega lobiranja, kamor spada prepričevanje z argumenti, podkupovanje z darili in grožnje z medijskim linčanjem ali pa smrtjo, so znanstveniki izpostavljeni stalni skušnjavi, da bi svoje delo odlepili od vsake moralnosti. V medijih visi v zraku prepričanje, da je znanost nedolžna in da so znanstveniki pravi svetniki oz. moralni velikani, ki se bodo znali upreti pritiskom, da bi zlorabili svoje delo zgolj za dobiček. Nočem zanikati prispevka znanosti k tehničnemu napredku in boljšemu življenjskemu standardu, vendar si tudi ne delam utvar, da bi nekdo zato, ker je raziskovalec, bil avtomatično boljši človek. Dejstvo je pač, da so naši ekološki problemi plod prav te, tako opevane povezave tehnike in znanosti z množično dostopnostjo do dobrin, ki bi jih morali imeti na nek način za luksuz.

Bioetični odbori in komisije, čeprav sestavljene interdisciplinarno in z uglednimi, pokončnimi in izobraženimi člani, bijejo neenak boj za zakonsko regulacijo tega področja. Očitno vodilo "ni vse dovoljeno, kar je možno", predvsem pa "ne manipulirajmo s človeškim genskim zapisom" doživlja zakonodajni poraz za porazom. Bitka je podobna padanju domin. Ko se je neka država odločila, da bo dovolila patentiranje genov, ki so jih odkrili in izolirali, so ji sledile vse ostale, ker bi sicer ostale brez prihodkov, ki jih pomeni uporaba odkritega gena v kmetijstvu, na živalih in celo človeku. Čeprav smo sredi finančne krize, ki uničuje tudi zdrava

podjetja, in čeprav se vsi zavedamo, da ta kriza ni nič drugega kot sesutje "svetovne piramide", ki so jo milijoni igrali na borzah sveta, pa se (še) nočemo vprašati, ali ni že davno prišel čas, ko je potrebno pohlepu postaviti meje in se vrniti k poštenosti, pridnosti, vztrajnosti in iznajdljivosti, ki so vekotrajni temelji zdravega gospodarstva. Dokler kriza ne bo sprožila radikalne spremembe v načinu pojmovanja gospodarjenja, do tedaj bo le še ena kriza zaman.

Ko pa razmišljamo o gospodarski veji, ki upravlja z genskim zapisom živih bitij, je potrebna toliko večja previdnost in tudi bolj stroga zakonodaja, ki bo omogočala, kar je iz tega področja nesporno dobro, in preprečevala, kar je zlo. Vse kaže, da bo tudi na tem področju malo možnosti za zakonodajo, ki bo preprečevala manipuliranje s človeškim genomom mimo zdravstvenih potreb in upravičenih posegov. Kdo mi more jamčiti, da ne bodo križali človeka z opico, da bi ustvarili odpornega vojaka, pravi "kanonfuter", ki ga bodo pošiljali v boj v nepreglednih množicah, kakor so to naredili Kitajci v korejski vojni ali pa Rusi med drugo svetovno vojno? Kdo bo preprečil usposobljenim inštitutom kloniranje posameznika?

Znova se srečujemo s tradicionalno povezanostjo med gospodarstvom in politiko. Ne samo, da so mnoge raziskave, ki so jih privatne ustanove opravile in od katerih sedaj vlečejo mastne dobičke, plačali davkoplačevalci, lobisti s svojo dejavnostjo uspešno dosegajo sprejemanje zakonodaje, ki ščiti raziskovalne in proizvajalne enote. Bioetične komisije pa, ki jasno in več ali manj soglasno sprejemajo načelna stališča za ravnanje na področju genetske tehnologije ali manipulacije s človeškim življenjem, nimajo ne sredstev ne moči, da bi parlamente držav prepričale o potrebnosti regulacije. Znova se soočamo z bojem med Davidom in Goljatom, samo da tokrat vse kaže, da bo Goljat zmagal.

Zmagovita vrnitev moralke?

Verjetno je ena od najbolj zanimivih stvari v človeški zgodovini prav nenehno zmagovanje dobrega nad zlim. Zgodovina se nam prikazuje kot neprekinjena in krvava črta vojn in krivic, nasilja in zlorab. Človek pa se vpraša, kako je torej mogoče, da nam je danes bolje, kakor je bilo nekoč. V človeški zgodovini mora torej obstajati tudi mnogo dobrega, ki se na koncu uveljavi. V daljših obdobjih vidimo, da se že sedaj uresničuje oni blagor, ki pravi, da bodo "krotki deželo podedovali". V luči tega zgodovinskega pogleda lahko upravičeno trdimo, da bo tudi tokrat David premagal Goljata. Dobro je naporno, za dobro se je potrebno potruditi, so učili že od srednjega veka naprej. Tudi tokrat se bo potrebno za uveljavitev pravih načel v genetiki in medicini znova potruditi. Posebej zato, ker govorimo o mikroskopskih stvareh, saj se spuščamo na celično raven, kjer premikamo "črke" oz. manipuliramo z geni. Črta med dobrim in zlim je vedno tanka, včasih vidna samo izurjenemu očesu in moralno zgrajenemu, svobodnemu človeku.

Bioetika se uveljavlja v ozkem segmentu prebivalstva. Večina ljudi pozna o tej temi le tisto, kar poročajo množični mediji. To pa je po naravi stvari površno in tendenciozno oz. ideološko pogojeno, morda pa tudi ekonomsko zaradi oglasov, ki jih industrija naroča in omogočajo preživetje vseh medijev. O gensko spremenjeni hrani se govori in piše zaradi ekoloških aktivistov, a tudi tu ni nobene garancije, da bi "ljudsko vedenje" ne trpelo za bistvenimi pomanjkljivostmi, ki onemogočajo pravo presojo. Snov je torej zahtevna, a v demokratičnih ureditvah še nismo dosegli tiste stopnje, ki bi priznavala, da so področja, o katerih ne odloča večina v parlamentu, ki je mnogokrat le ena oseba

večine. Dokler bo "ljudstvo" smelo odločati o vsem in bodo v parlamentih brez prave odgovornosti sprejemali zakone, ki odločajo o življenju in smrti nerojenih, ostarelih in bolnih, pa tudi o raziskavah, ki prestopajo mejo med človekom in živalmi, do tedaj naš David v bioetiki bije navidez izgubljen boj. Zato Cerkev vedno kliče svoje vernike k aktivnemu delu za dobro. Od drugega vatikanskega koncila naprej to nalogo zaupa laikom, kajti svet je njihovo področje.¹⁰

Če so razprave o bioetičnih vprašanjih vrnile moralno kot teološko vejo v središče razprav, pa to še ne pomeni, da bodo argumenti in logika katoliške moralke tudi sprejeti. Živimo v pluralnem svetu, kjer se mnogokrat zgodi, da razumni ljudje odklanjajo razlago Cerkve samo zato, ker nosi pečat katolištva. Kljub temu pa menim, da smemo reči, da so moralisti tokrat pravočasno zaznali odprta vprašanja, se aktivno vključili v interdisciplinarne razprave in izoblikovali rešitve, ki so postale referenčna mreža za mnoge, ki hočejo tudi na tem področju ravnati prav.

1. *Optatam Totius* 16.
2. Papeška biblična komisija, Sveto pismo in morala, svetopisemske osnove krščanskega delovanja, v: *Cerkveni dokumenti* 124, Ljubljana, Družina, 2009.
3. Ramon Lucas Lucas, *Bioetika za vse*, Ljubljana, Družina, 2005, 5.
4. Prim. *Nuovo Dizionario di Teologica Morale*, uredili: Francesco Compagnoni, Giannino Piana, Salvatore Privitera, Cinisello Balsamo, San Paolo, 2000.
5. Prim. Elio Sgreccia, *Manuale di Bioetica I.*, Milano, Vita e pensiero, 1996.
6. Prim. *Gaudium et spes*, 12-18.
7. Prim. Elio Sgreccia, 172.
8. Prim. Splošna deklaracija ZN o človekovih pravicah, 10. december 1948, čl. 3.
9. Prim. Lucas Lucas, 27.
10. Prim. *Apostolicam actuositatem*, 13-14.